

zajających się asymptotycznie do prostych równoległych do osi y i leżących od niej w odległości $\frac{(2k+1)\pi}{2}$ ($k=0, \pm 1$).

§ 2. Krzywa przecina oś x w punktach, mających odcięte $k\pi$, gdzie $k=0, 1, 2, \dots$ oraz $k=-1, -2, -3, \dots$. Tak więc, pomiędzy dwiema równoległymi, położonymi w odległości $\frac{\pi}{2}$ od siebie, krzywa rośnie od 0 do $+\infty$ albo też od $-\infty$ do 0. Dla wartości odciętych $x = \frac{(2k+1)\pi}{2}$, $k=0, \pm 1, \pm 2$ są przerwy w ciągłości funkcji. Jednakże i ta funkcja jest okresową. Przy przesunięciu o π w kierunku osi x każda poprzednia gałąź krzywej przystanie do następnej.

Funkcje odwrotne względem trygonometrycznych, czyli funkcje kołowe. Niech będzie dana funkcja

$$y = \arctg x$$

Jak wiadomo, można tę samą zależność napisać w postaci

$$\operatorname{tg} y = x$$

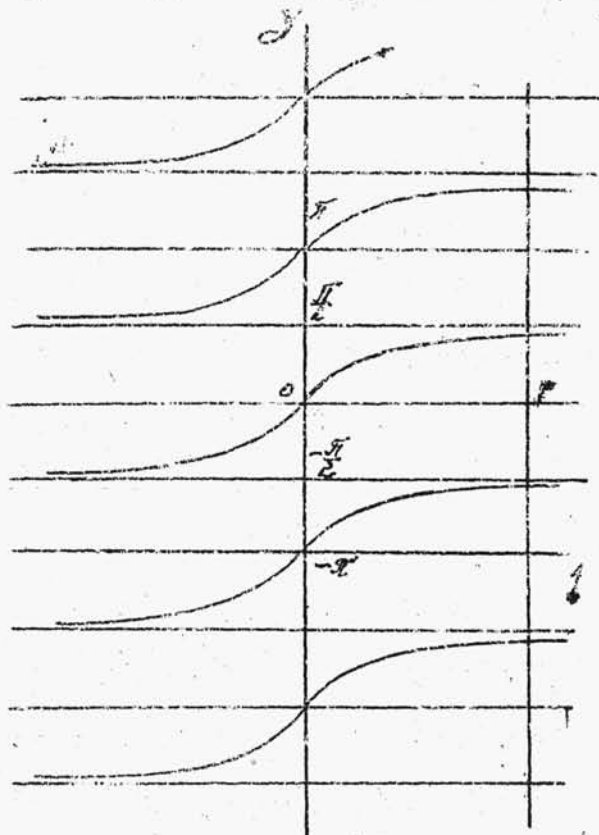
Aby otrzymać wykres, podstawiamy $x = y'$ i $y = x'$ i budujemy krzywą $y' = \operatorname{tg} x'$ (rys. 23). Zastępując wreszcie oś x' przez oś y i oś y' przez x , otrzymamy wykres żądany. Na tym wykresie uwidacznia się wielowartościowość funkcji. Chcąc znaleźć rzędną danego punktu, mając jego odciętą, prowadzimy przez punkt dany równoległą do osi y . Z rysunku widać, że ta prosta może być przecięta przez krzywą w wielu punktach. Wszystkie

wartości y , odpowiadające danej wartości x , tworzą postęp arytmetyczny o różnicy π . Mając jedną wartość rzędnej Y , możemy znaleźć pozostałe z wzoru:

$$y = Y + n\pi$$

gdzie n może przybierać wszystkie wartości całkowite.

Rys. 24.

Zawsze słuszną jest nierówność

$$-\frac{\pi}{2} < \text{Arctg} x < \frac{\pi}{2}$$

Zależność pomiędzy x i $\text{Arctg} x$ uwidocznia następująca tabliczka:

Przy badaniu krzywej można się ograniczyć

do rozpatrywania tylko jednej gałęzi, np. tej która przechodzi przez punkt 0. W tym wypadku

międzyczeka będziemy do czynienia z funkcją jednowartościową. Dla odróżnienia jej od poprzedniej funkcji wielowartościowej $y = \text{arctg} x$ oznaczmy ją przez

$$y = \text{Arctg} x$$

$$\begin{array}{c|ccc} x & -\infty & \rightarrow 0 & \rightarrow +\infty \\ \hline \text{Arctg} x & -\frac{\pi}{2} & \rightarrow 0 & \rightarrow \frac{\pi}{2} \end{array}$$

Podobnie rozpatrywać możemy inną gałąź krzywej, korzystając ze wzoru:

$$\arctg x = \text{Arctg} x + n \cdot \pi$$

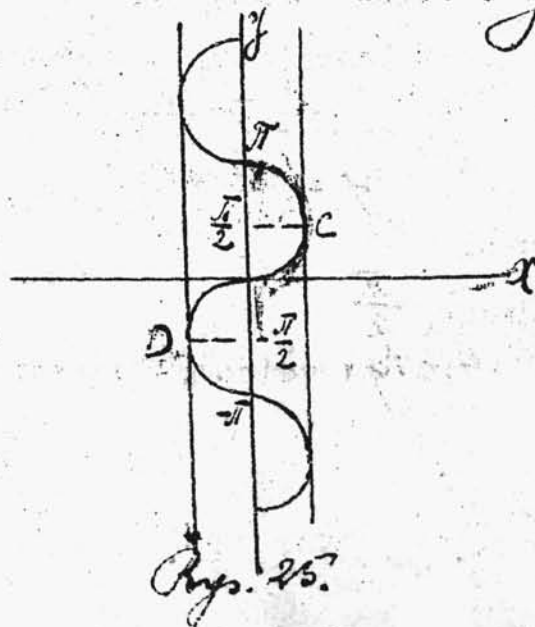
Niech będzie dana do wykreślenia funkcja

$$y = \arcsin x$$

Postępujemy jak w zagadnieniu poprzednim: wykreślimy sinusoidę i zastąpimy oś odciętych przez oś rzędnych i odwrotnie /rys. 25/. W tym wypadku x nie może przybierać wszelkich wartości, musi zachodzić nierówność

$$-1 \leq x \leq 1$$

Każdej wartości x w tych granicach odpowiada nieskończenie wiele wartości y . Tworzą one dwa postępy

arytmetyczne, każdy o wykładniku 2π . Przy przesuwanie krzywej o 2π wzdłuż osi y odpowiednie punkty zajądą się ze sobą. Możemy wyodrębnić część krzywej, np. COD i rozpatrywać ją jako funkcję jednowartościową

$$y = \text{Arcsin} x$$

przyczem

$$-\frac{\pi}{2} \leq \operatorname{Arcsin} x \leq \frac{\pi}{2}$$

Dodając do niej $2n\pi$ lub odejmując od $(2n+1)\pi$ otrzymać możemy każdą wartość funkcji pierwotnej. Ogólnie tedy $\arcsin x$ da się wyrazić za pomocą dwu wzorów, odpowiadających dwu szeregom wartości:

$$1A/ \arcsin x = \operatorname{Arcsin} x + 2\pi n$$

$$1B/ \arcsin x = (2n+1)\pi - \operatorname{Arcsin} x$$

a które można zastąpić jednym:

$$\arcsin x = m\pi + (-1)^m \operatorname{Arcsin} x$$

Przy m parzystym wzór ten przybiera kształt 1A/.
Przy m nieparzystym - kształt 1B/.

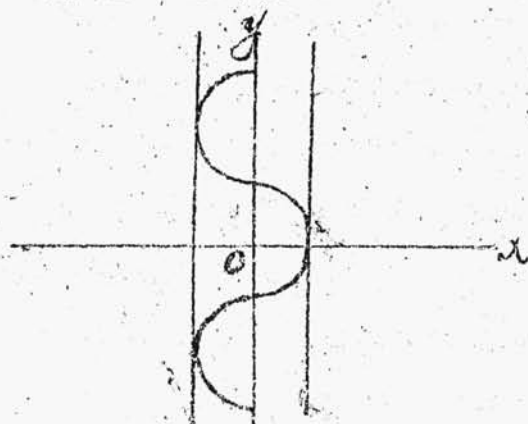
Analogiczne badanie da się zastosować do funkcji:

$$y = \arccos x$$

Wykreślmy x jako cos y . Rzecz jasna, że i tutaj y jest określone tylko przy

$$-1 \leq x \leq 1$$

i ma nieskończenie wiele wartości, odpowiadających tym

Rys. 26.

wartościom x . Jedną z tych wartości jest

$$0 \leq \operatorname{Arccos} x \leq \pi.$$

Inne wartości znaleźć możemy ze wzoru

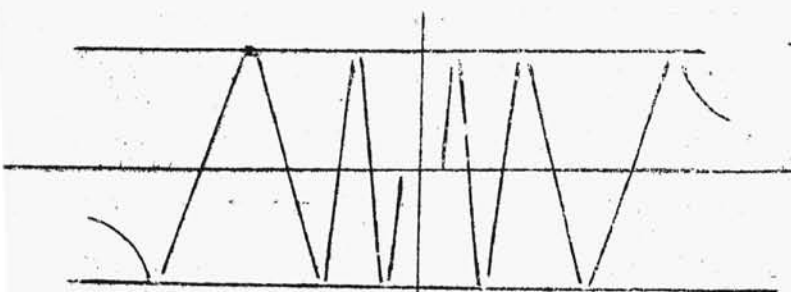
$$\arccos x = \pm \operatorname{Arccos} x + 2\pi n$$

PRZYKŁADY: 1/ Niech będzie teraz dana funkcja

$$y = \sin \frac{1}{x}$$

Łatwo ją wykreślić, mając sinusoidę. Należy tylko dla tych samych wartości y odkładać odwrotności odpowiednich wartości x . Krzywa, podobnie jak sinusoida, zawiera się

Rys. 27.

całkowicie pomiędzy dwiema prostymi, przeciętymi równoległo do osi x w odległości 1 i -1.

Jeżeli

$$x = \frac{1}{\frac{\pi}{2}}, \frac{1}{\frac{5\pi}{2}}, \frac{1}{\frac{9\pi}{2}}, \dots = \frac{1}{(2n + \frac{1}{2})\pi}$$

to $y = 1$; gdy zaś $x = \frac{1}{\frac{3\pi}{2}}, \frac{1}{\frac{7\pi}{2}}, \dots = \frac{1}{(2n - \frac{1}{2})\pi}$

wtedy $y = -1$. y przybiera wartość 0 dla $x = \frac{1}{4\pi}, \frac{1}{2\pi}, \frac{1}{3\pi}, \dots = \frac{1}{n\pi}$. Krzywa waha się nieskończenie

wiele razy od 1 do -1; przytem wahania następują coraz częściej, gdy x zbliża się do zera. Przy $x = 0$

funkcja jest nieokreślona, w otoczeniu zaś tego punktu

przybiera nieskończenie wiele razy wszystkie wartości

od -1 do 1. Gdy x przybiera duże wartości dodatnie,

y jest małą liczbą dodatnią. Począwszy od $\frac{1}{x}$ krzywa

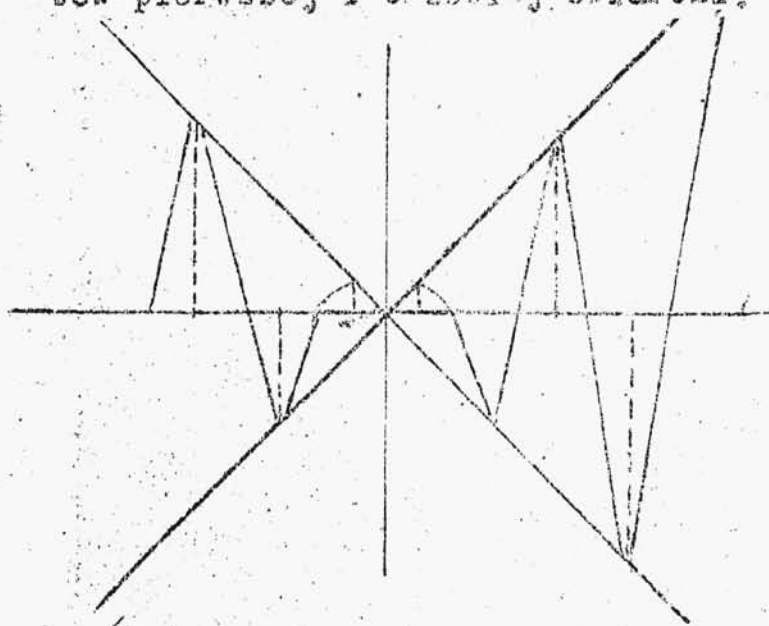

zbliża się asymptotycznie do osi X . Część ujemna krzywej jest odwróceniem części dodatniej.

2/ Mając sinusoidę, możemy otrzymać również wykres funkcji

$$y = x \sin x$$

Krzywa przecina się z osią w tych samych punktach, co i sinusoida $\sin x = 0$; gdy zaś sinusoida osiąga wartość 1, t.j. gdy $\sin x = 1$, to dla tych wartości x mamy $y = x$ i punkt odpowiedni leży na dwusiecznej kątów pierwszej i trzeciej ćwiartki. Gdy zaś $\sin x = -1$

to $y = -x$ i punkt odpowiedni leży na dwusiecznej drugiej i czwartej ćwiartki. Krzywa więc waha się między dwiema dwusiecznymi, przy czem szerokość fali się nie zmienia i równa się π .

Rys. 26.

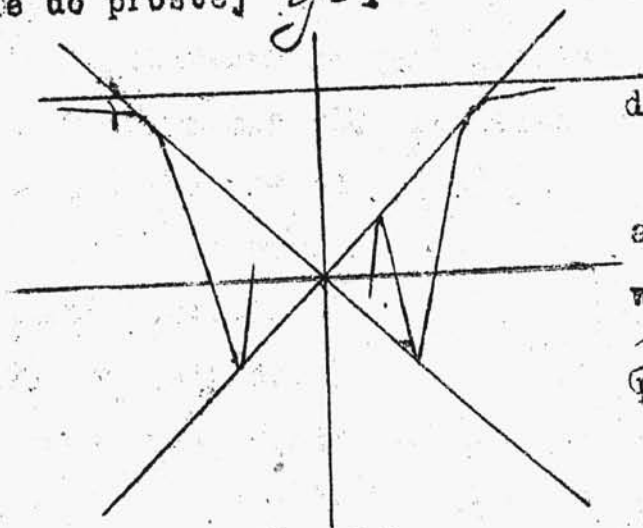
W ten sam sposób tworzy się część krzywej, odpowiadająca wartościom ujemnym zmiennej x .

Wykres funkcji

$$y = x \sin \frac{x}{2}$$

jest czymś pośrednim pomiędzy dwoma poprzednimi wykresami. Waha się on, podobnie jak ostatni wykres, pomiędzy dwusiecznymi; szerokość fal jednak jest tym mniejsza, im bardziej zbliża się krzywa do punktu 0. W tym punkcie funkcja jest nieokreślona. Dla wartości $x = \frac{2}{\pi}$ krzywa po raz ostatni osiąga dwusiecznej, poczem, pozostając przez cały czas nad osią x , zbliża się asymptotycznie do prostej $y = 1$

Rys. 29.

4/ Niech teraz będzie dana funkcja

$$\operatorname{tg} y = k \operatorname{tg} x$$

 albo też, co na jedno wychodzi:

$$y = \operatorname{arctg}(k \operatorname{tg} x)$$

 Krzywa, przedstawiająca tę zależność, posiada własność

okresowości, którą już spotykaliśmy u sinusoidy, tangensoidy i t.p. lecz rozwiniętą w wyższym stopniu. Możemy mianowicie przesunąć krzywą o π , czy to w kierunku osi x , czy też y , zawsze odpowiednie gałęzie jej upadną na siebie. W rzeczy samej, punkt $M(x, y)$ przy przesunięciu w kierunku osi x , znajdzie się w pewnym punkcie $M'(x', y')$. Przytem

$$x' = x + \pi$$

$$y' = y$$

Wobec tego

$$\operatorname{tg} x' = \operatorname{tg} x$$

$$\operatorname{tg} y' = \operatorname{tg} y$$

Możemy zatem w pierwsze równanie podstawić zamiast

x i y , x' i y' .

$$\operatorname{tg} y' = k \operatorname{tg} x'$$

A więc punkt M' należy również do krzywej.

Przy przesunięciu w kierunku osi y punkt M pokryje punkt $M''(x'', y'')$, który jest również punktem krzywej, gdyż

$$x'' = x$$

$$y'' = y + \pi$$

$$\operatorname{tg} x'' = \operatorname{tg} x$$

$$\operatorname{tg} y'' = \operatorname{tg} y$$

A więc

i

Przystąpmy teraz do wykreślenia samej krzywej. Założmy nasamprzód, że $k=1$. W takim razie równanie przybiera postać

$$\operatorname{tg} y = \operatorname{tg} x$$

Stąd znajdziemy

$$y = x + n\pi$$

gdzie

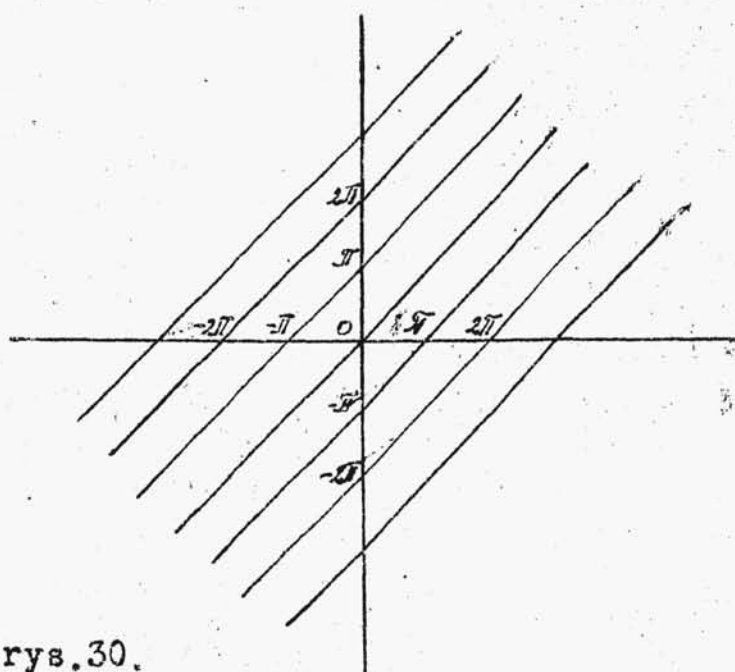
$$n = 0, \pm 1, \pm 2, \pm 3, \pm 4, \pm 5, \dots$$

Dla każdego n otrzymamy na wykresie prostą, nachyloną pod kątem 45° do osi x . Gdy $n=0$

$$y = x;$$

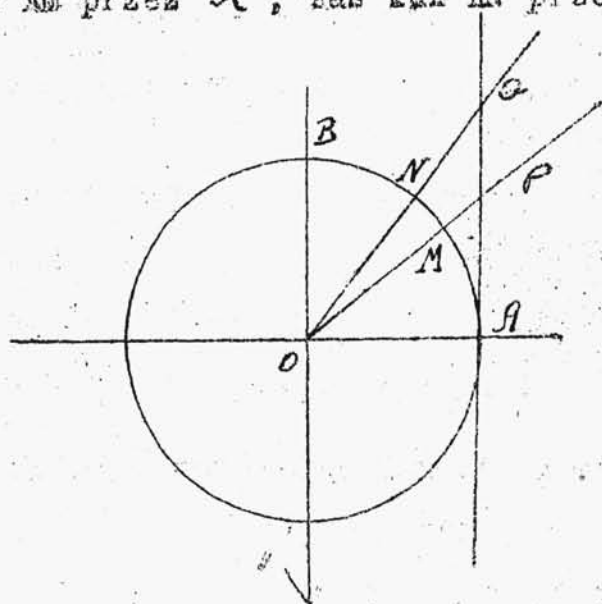

prosta jest dwusieczną kątów I i III ćwiartki.

rys.30.

lamy styczną do nęgo w punkcie A /rys.31/. Oznaczmy łuk AM przez x , zaś łuk AN przez y . A więc

rys.31.

Zbadajmy te-
raz wypadek, gdy
 $k > 1$ /w wypadku, gdy
 $k > 1$ możemy dane
równanie zastąpić
przez równanie
 $\operatorname{tg} x = k' \operatorname{tg} y$ przy
 $k' > 1$ / Kreslimy
koło trygonometry-
czne i promieniu
równym 1 i wykreś-

$$AP = \operatorname{tg} x$$

$$AQ = \operatorname{tg} y = k' \operatorname{tg} x$$

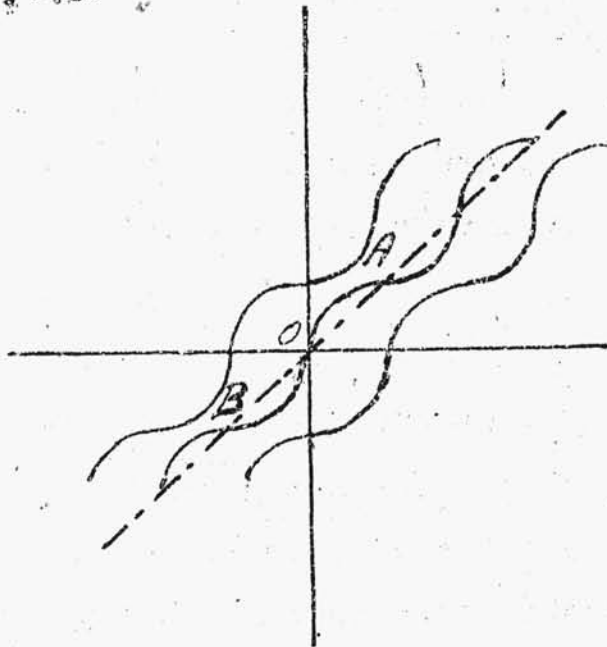
Wyobraźmy sobie
teraz, że promienie
OP i OQ mogą
się obracać dokoła
punktu O, przyczem
jednak stosunek
AP : AQ jest wiel-
kością stałą.

Zawsze $y > x$. Tylko w punktach A $x = 0$ i $y = 0$,
oraz w B $x = \frac{\pi}{2}$, $y = \frac{\pi}{2}$

x	$0 \rightarrow \frac{\pi}{2}$
y	$0 \rightarrow \frac{\pi}{2}$

rys. 31^a

Możemy teraz narysować naszą zależność, mając wykres poprzedni /rys. 30/. Otrzymamy łuk leżący ponad prostą OA i przechodzący przez punkty O i A. Zbadajmy teraz naszą zależność dla wartości x ujemnych

x	$0 \rightarrow -\frac{\pi}{2}$
y	$0 \rightarrow -\frac{\pi}{2}$

Łuk, odpowiadający tej części wykresu, przechodzi przez punkty O i B i jest symetryczny do łuku OA oprócznio nakreślonego, przyozem punkt początkowy O jest środkiem symetrii. Na mocy okresowości względem x i y po przesunięciu z łuku BOA krzywej, otrzymamy pozostałą część wykresu.

Cały wykres funkcji składać się będzie z szeregu linii faliastych, wijących się dookoła prostych równole-

głych. Możemy je przesuwac o π wzdłuż osi x i y ,
przyczem się nie zmienia. Jest to przykład funkcji
wielowartościowej zarówno względem x , jak i
względem y .

Graficzne rozwiązywanie równań.

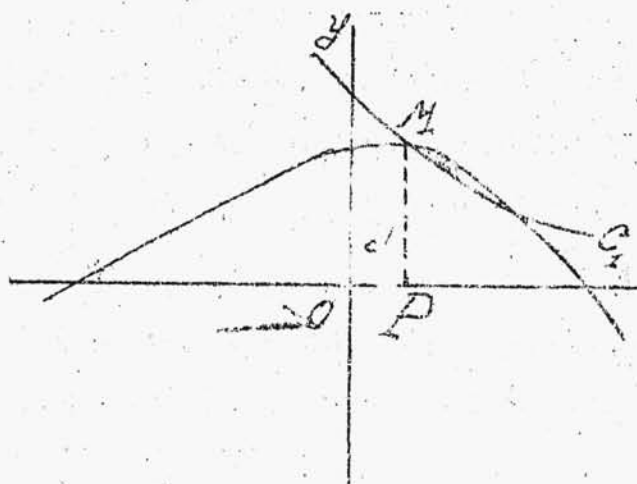
Wykresy funkcji mogą mieć praktyczne zastosowanie
przy graficznym rozwiązywaniu równań. Niech będzie dane
jakieś równanie względem x . Po przekształceniu można
je przedstawić w postaci:

$$1/1/ \quad y(x) = f(x)$$

Każdą ze stron równania możemy oznaczyć przez y .

$$1/2/ \quad y = f(x) \quad 1/3/ \quad y = g(x)$$

Wykreślmy krzywe C_1 i C_2 , odpowiadające równaniom
1/2/ i 1/3/. Rzecz jasna, że punkty przecięcia tych krzy-
wych odpowiadają pierwiastkom równania 1/1/. Jeżeli krzy-
we się nie przecinają, równanie rozwiązań nie posiada.

Jeśli zaś się
przecinają, to
równanie ma ty-
le pierwiastków
ile jest punktów
przecięcia.

Gdy krzywe się zlewają, każdy punkt uważać możemy za punkt przecięcia. Równanie /1/ jest wtedy tożsamością.

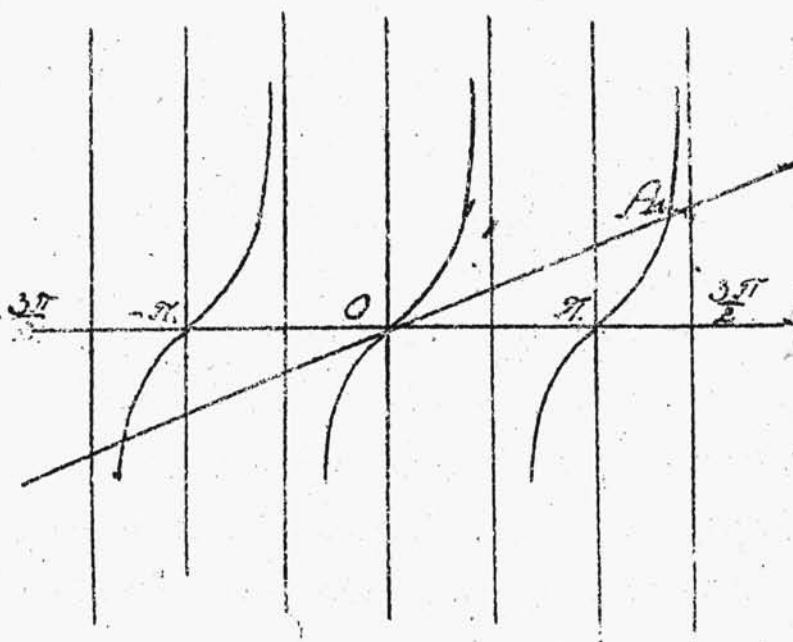
Rozwiążmy graficznie równanie

$$\operatorname{tg} x = kx$$

w którym k jest pewną daną liczbą. Oznaczmy każdą ze stron tego równania przez y ; otrzymamy zamiast niego układ dwóch równań.

$$\begin{aligned} y &= \operatorname{tg} x \\ y &= kx \end{aligned}$$

Wykresem pierwszego z tych równań jest tangensoida, drugiego zaś prosta, przechodząca przez punkt 0. Oba

wykresy przecinają się w punktach $0, A_1, A_2, A_3, A_4, \dots$. Równanie posiada zatem nieskończenie wiele pierwiastków. Możemy je ponumerować w sposób następujący:

rys. 33.

$$\begin{aligned} x_0 &= 0 \\ \pi &< x_1 < \frac{3\pi}{2} \\ 2\pi &< x_2 < \frac{5\pi}{2} \\ &\dots \end{aligned}$$

Jeżeli punkt ma dostatecznie wielką rzędną, to jego odcięta bardzo mało się różni od odciętej punktu przecięcia danej prostej z asymptotą. Odcięte zaś tych punktów są kształtu $\frac{(2n+1)\pi}{2}$. Różnica zatem pomiędzy tem wyrażeniem i pierwiastkiem równania jest tem mniejszą, im n jest większe, czyli im dalej leży punkt od początku układu.

PRZYKŁAD 2-gi.

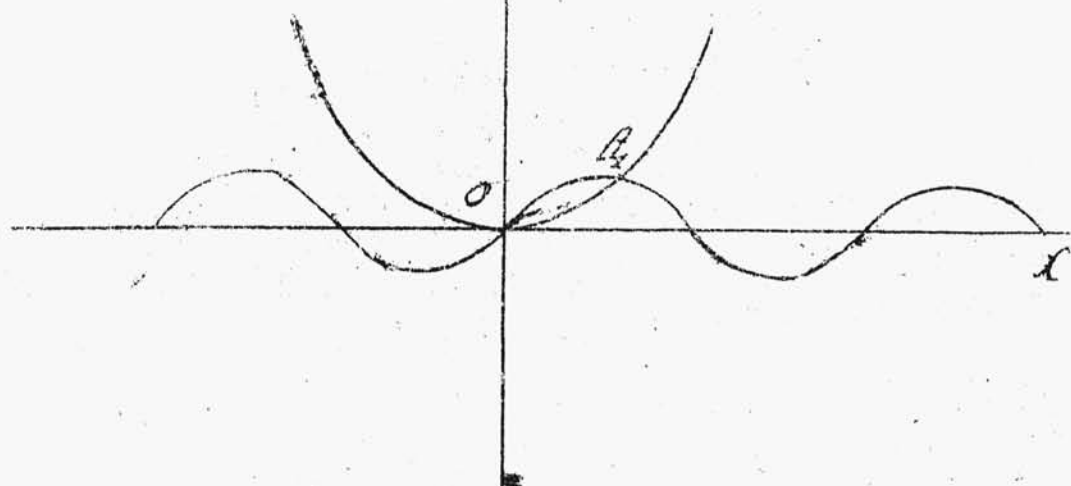
$$\sin x = Kx^2$$

Oznaczając sobie jego strony przez y , otrzymamy układ równań

$$\begin{aligned} y &= \sin x \\ y &= Kx^2 \end{aligned}$$

których wykresami są odpowiednio sinusoida i parabola. Ilość punktów przecięcia tych krzywych, a więc i ilość pierwiastków równania jest liczbą, zależną od współczynnika K . Przypuśćmy, że $K = 1$. Parabola przecina się z sinusoidą w punktach O i A_1 . Jeżeli teraz założymy, że K wzrasta, w takim razie parabola się zwęża i punkt A_2 zbliża się do punktu początkowego.

rys. 34.

Gdy zaś K się zmniejsza, parabola się rozszerza i punkt A_1 oddala się od punktu 0. Zawsze jednak jego odcięta $x_1 < \pi$

Przy pewnej wartości K parabola zetnie się z sinusoidą w punkcie A_2 ; ukaże się wówczas nowy pierwiastek równania A_2 , zawarty między zerem i π . Jeżeli jeszcze cokolwiek zmniejszymy, otrzymamy nowy pierwiastek x_3 , również ujemny. Gdy $K \rightarrow 0$, to

$$x_1 \rightarrow \pi, x_2 \rightarrow -\pi, x_3 \rightarrow -2\pi$$

Przy pewnej określonej wartości współczynnika K otrzymamy nowy punkt wspólny obu krzywych A_4 i nowe rozwiązanie x_4 . Gdybyśmy K zmniejszali w dalszym ciągu, otrzymalibyśmy nowe punkty $A_5, A_6, \dots$ odpowiadające rozwiązaniom $x_5, x_6, \dots$ t.d.

Wykreślmy na zakończenie jeszcze kilka charakterystycznych funkcji.

Niech $E(x)$ oznacza największą liczbę całkowitą, zawartą w liczbie x . /Funkcja ta jest szczegółowo rozważana w analitycznej teorii liczb/.

Jeżeli

to

$$0 \leq x < 1 \quad E(x) = 0$$

$$1 \leq x < 2 \quad E(x) = 1$$

$$2 \leq x < 3 \quad E(x) = 2$$

Wykres funkcji $y = E(x)$ składać się więc będzie z szeregu odcinków o długości równej jednostce i równoległych do osi x . Punkty początkowe każdego z tych odcinków mają współrzędne $y = x$, więc leżą na dwusiecznej kątów I i III ćwiartki.

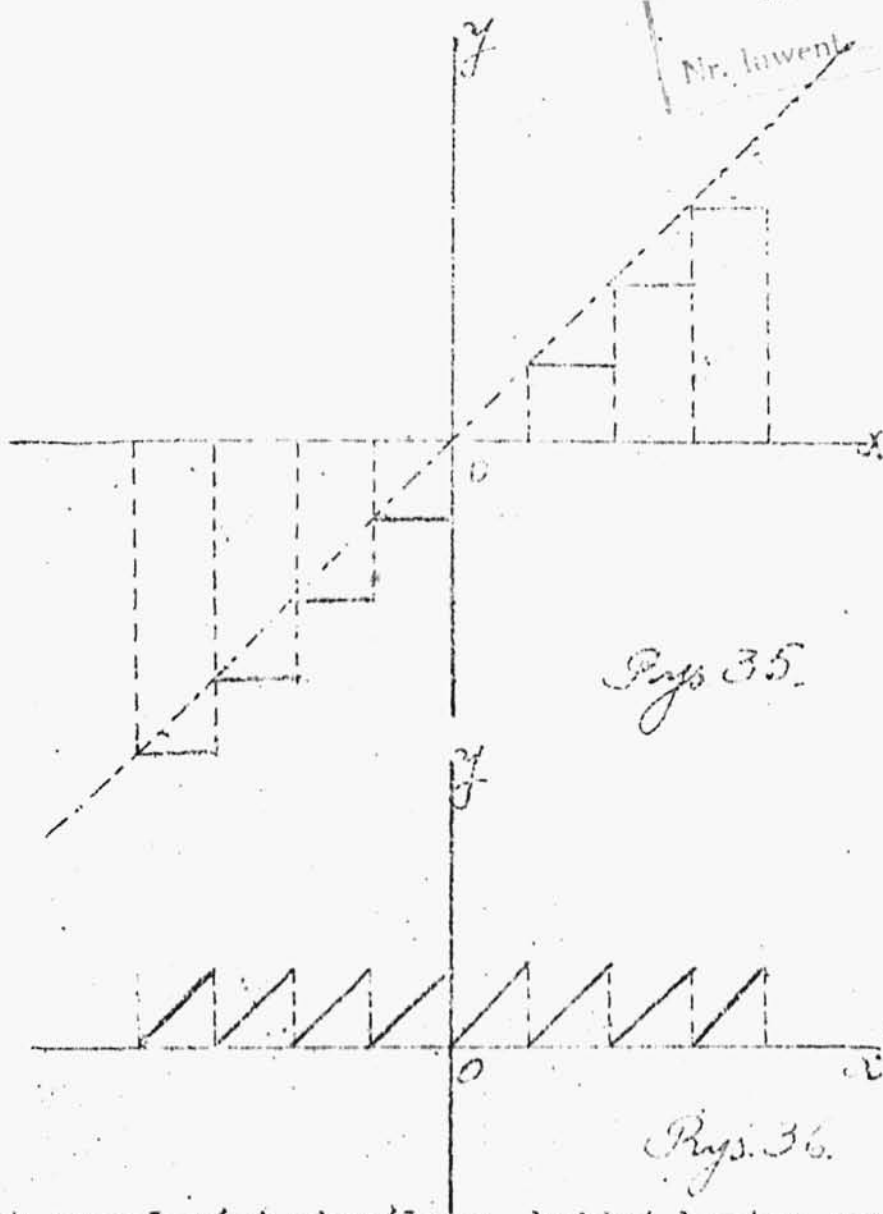
Niech teraz

$$y = x - E(x)$$

Punkty krzywej otrzymamy, odejmując od rzędnych punktów dwusiecznej $y = x$ rzędne funkcji $y = E(x)$. Wykres zatem składać się będzie z nieskończonej ilości odcinków równoległych do dwusiecznej I-iej ćwiartki, których rzędne końcowe są równe jedności.

/UWAGA. Punkty o rzędnych $= 1$ nie należą do wykresu stanowiąc tylko punkty graniczne, do których zbieżają punkty wykresu z lewej strony; punkty o rzędnych $= 0$

/należą do badanej linii/.
Nie dla każdej funkcji da się wykres narysować.

Określmy np.

$$y = f(x)$$

w sposób następujący,
gdy x jest liczbą wymierną, to $y = 0$
gdy zaś x jest niewymierne, to $y = 1$, funkcja ta jest

w zupełności określona, każdej bowiem wartości x odpowiada pewna wartość y . Do wykresu należeć będą wszystkie punkty wymienione osi, jednakże pomiędzy każdymi dwoma punktami wymiernymi jest punkt niewymierne, który należy zastąpić punktem o tej samej odciętej.

położonym na prostej $y=x$. Krzywa ta jest więc nieciągła. W dowolnie małym odcinku przeskakuje ona nieskończenie wiele razy od 0 do 1.

POJĘCIE GRANICY.

Zanim wyjaśnimy samo pojęcie granicy, musimy zapoznać się z kilkoma pojęciami podstawowymi, zaczerpniętymi z t. zw. teorii mnogości. Nie będziemy określali zbioru, uważając go za pojęcie pierwotne, niedające się sprowadzić do pojęć prostszych, za pojęcie dla każdego zrozumiałe. Zajmować się będziemy zbiorami, których elementami są liczby i punkty. Zbiory mogą być skończone i nieskończone. Niechaj będzie danym skończony zbiór liczb. Wśród jego elementów musi istnieć pewna liczba największa i pewna liczba najmniejsza. Nic podobnego jednak nie da się powiedzieć o zbiorze nieskończonym. Weźmy np. zbiór złożony z odwrotności kolejnych liczb całkowitych dodatnich

$$1, \frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \frac{1}{4}, \frac{1}{5}, \dots, \frac{1}{n}, \dots$$

Ten zbiór nie posiada liczby najmniejszej. Zbiory nieskończone mogą nie posiadać również liczby największej. Gdy mamy zbiór skończony, możemy jego ele-